

AZ EMBERI JOGOK EURÓPAI BÍRÓSÁGA ÉS A JOGÁLLAMISÁG

BEVEZETÉS

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának (Bíróság vagy EJEB) elnöke a közelmúltban a jogállamiság eszméjét az Emberi Jogok Európai Egyezményét (Egyezmény) átszövő alkotmányos alapelvnek nevezte, amely egyfajta vezérszavaként irányítja már évtizedek óta a Bíróság jogértelmezését.¹ A jogállamiság elve – amint Loucaides bíró is megjegyezte – leginkább egy értelmezést segítő elv, ami levált az Egyezmény Preambulumáról, nem képezi részét az Egyezmény „tárgyának és céljának”, és ezért nem része a teleologikus jogértelmezésnek sem.² Az EJEB számos ítéletében elismerte, hogy a jogállamiság „egy eszme [...], amelyből az egész Egyezmény inspirációt merít”, és „a demokratikus társadalom egyik alapvető elve, [amely] az Egyezmény valamennyi Cikkének részét képezi”.³ Bár az esetjogban nem találunk definíciót, a döntések alapján jól körvonalazható, hogy milyen összefüggésben tulajdonít az EJEB a jogállamiságnak kiemelt szerepet, és mely jogokat tekinti nélkülözhetetlenek az érvényesüléséhez. Annak ellenére, hogy a korai ítéletek meglehetősen ambiciózus szerepet szántak a jogállamiság eszméjének, mára már érzékelhető, hogy a jogállami garanciák számonkérése nem minden egyezményes jog esetében érvényesül azonos mértékben, és kérdéses, hogy mennyire tekinti ezeket magára nézve kötelezőnek a Bíróság. A 2010-es évektől kezdve a jogállami hivatkozások száma jelentős mértékben megnövekedett, azonban továbbra is a formális, illetve eljárásjogi elemek tekinthetők dominánsnak, amik elsősorban a jogállamiság szűkebb fogalmába illenek;⁴ az esetjog alapján a jogállamiság tágabb – alapjogi és egyenlőségi követelményekkel bővített – értelmezése nem terjedt el az EJEB gyakorlatában.⁵

JOGÁLLAMISÁG ÉS AZ EGYEZMÉNY 6. CIKKE

A Bíróság első alkalommal a *Goldor Egyesült Királyság elleni* ügyében hívta segítségül a jogállamiság elvét, amikor levezette, hogy a bírósághoz fordulás joga a tisztességes eljáráshoz való jog részét képezi.⁶ A többségi indoklás a bírósághoz fordulás jogát a 6.

cikk szövegére, annak szövegösszefüggésére, az Egyezmény „tárgyára és céljára”, valamint a nemzetközi jog általános alapelveire hivatkozva „olvasta bele” a tisztességes eljáráshoz való jogba.⁷ Elvi éllel alapította meg, hogy „polgári ügyekben nehezen képzelhető el a jogállamiság a bírósághoz való fordulás lehetőségének hiányában”, az ezzel ellentétes álláspont ugyanis lehetővé tenné az államoknak, hogy „eltöröljék bíróságaikat, vagy elvegyék tőlük a hatáskört bizonyos polgári jogi igények eldöntésére, és azt a kormánytól függő más szervekre osszák”.⁸ Annak ellenére, hogy a bírósághoz fordulás joga erős jogállami alapokkal bír az esetjogban, továbbra sem tekinthető abszolút jognak, és a Bíróság elfogadja az állam szabályozási szabadságát azzal a megkötéssel, hogy csak a jog lényeges tartalmát korlátozó és aránytalan korlátozások sértik a 6. cikket.⁹

A Nagykamara *Nait-Liman Svájc elleni* ügyében hozott ítélete jól illusztrálja, hogy a korlátozás igazolása nem állítja nagy kihívás elé az államot.¹⁰ Ebben az ügyben a kérelmező a sérelmére elkövetett embertelen bánásmód miatt kívánt Tunézia korábbi belügyminisztere ellen kártérítési igényt érvényesíteni, és bár az EJEB elfogadta, hogy a 6. cikk alkalmazandó az esetre, nem tekintette egyezmény-sértőnek, hogy a svájci hatóságok nem jártak el az ügyben. A Bíróság szerint a svájci hatóságok magatartása az igazságszolgáltatás megfelelő működéséhez kapcsolódó legitím célt szolgált: nem kell támogatni a *forum-shopping* intézményét, mivel „egy állam nem hagyhatja figyelmen kívül a lehetséges diplomáciai nehézségeket, amelyeket a polgári joghatóság elfogadása okozhat a kérelmező által javasolt feltételek mellett”.¹¹ Az arányosság vizsgálatakor – szemben az ENSZ Kínzás elleni Bizottságának állásfoglalásával – megállapította, hogy az univerzális joghatóság elismerése kivételesnek tekinthető csupán, és nincs szóka jogi alapja. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy a *forum necessitatis* bevezetésével a svájci hatóságok nem lépték túl a mérlegelési szabadságuk határait. Sajnálatos azonban, hogy a Bíróság a tagállami mozgásteret kizárólag a részes államok közötti konszenzus alapján jelölte ki, az ügyben értintett egyezményes jogot, vagyis a kínzás és más embertelen bánásmód tilalmát – amelyet korábban *jus cogens* szabálynak minősített¹² – nem vette figyelembe. Ez-

zel szemben az *Al-Adsani Egyesült Királyság elleni* ügyében a különvéleményt jegyző bírák már hangsúlyozták: a nemzetközi jog feltétlen alkalmazását igénylő szabályai felülírják a bírósághoz való jog korlátozására vonatkozó rendelkezéseket.¹³ Bár Svájc nem volt közvetlenül felelős a kérelmező ellen elkövetett cselekményekért, azzal, hogy megfosztotta az áldozatot a polgári jogi igényének érvényesítésétől, gyakorlatilag minden jogorvoslattól elzárta, és ezzel a „jogellenes cselekmények elkövetésében való összecszejátszás vagy azokkal szembeni tolerancia látszatát” keltette.¹⁴

A bírósághoz való jog következetlen alkalmazását jelzi továbbá, hogy számos olyan közigazgatási eljárást zár ki az EJEB joggyakorlata, amelyek egyértelműen „polgári jogi jogokat és kötelezettségeket” érintenek. Dogmatikailag nehéz igazolni, hogy miért nem élhetnek az érintettek a 6. cikkben biztosított jogaikkal az adózással¹⁵ vagy bevándorlással összefüggő eljárásokban;¹⁶ az egyik ügyben a Nagykammera lakonikusan csupán annyit jegyzett meg, hogy „az egyén számára létező jogok és kötelezettségek nem szükségszerűen polgári jogi jellegűek”.¹⁷ Elméletben elfogadható, hogy a nemzeti jogban közjoginak tekintett jogviták kívül esnek a 6. cikkben, de vitatható, hogy miért tett kivételeket a Bíróság például a közszolgálatban állók munkajogi vitáiban.¹⁸

A polgári jogi ügyek terén a 6. cikk kazuisztikus és következetlen alkalmazása aláássa a kérelmezők bizalmát az Egyezmény által nyújtott védelem kiszámíthatósága iránt. A Bíróság számos alkalommal hangsúlyozta: „(a) jogállamiság magában foglalja [...], hogy az egyéni jogokba történő beavatkozást a végrehajtó hatalom részéről hatékony felülvizsgálatnak kell alávetni, amit általában a bíróságok végeznek el, [...] mivel a függetlenséget, a pártatlanságot és [...] az eljárásjogi garanciákat a bírói kontroll biztosítja a legjobban”.¹⁹ A 6. cikk alkalmazása alóli kivételek kétségtelenül gyengítik a védelmet: a világos és kiszámítható álláspont hiánya sérti a kérelmezők számára biztosított jogokat és az egyenlő elbírálást.²⁰

Hasonlóképpen ellentmondásos az esetjog a 6. cikk (1) bekezdésében deklarált észszerű időn belüli eljárás követelményével összefüggésben is, annak ellenére, hogy a strukturális problémákból adódóan elhúzódó eljárások „komoly veszélyt” jelentenek a jogállamiságra.²¹ Bár az ilyen ügyekben alkalmazott szempontrendszer elméletben világos, a gyakorlatban szinte lehetetlen megmondani, hogy mi fog végül egyezményértőnek minősülni. Az egyre növekedő ügyteher miatt maga a Bíróság sem képes megbirkózni az észszerű időn belüli döntéshozatal kívánalmával,²² és ezzel párhuzamosan látványosan megen-

gedőbb lett a tagállamokkal szemben is: amíg a 80-as években a három és fél évig tartó polgári eljárás sértette az Egyezményt,²³ úgy 2012-ben ez az időtartam már csak abban az esetben minősült egyezményértőnek, ha a kérelmezőt fogva tartották.²⁴

Az EJEB jogállami garanciák iránti elkötelezettsége gyengül a büntetőeljárások vonatkozásában is. Azzal, hogy a 6. cikket egy jogként – nem pedig részjogosítványok összességéként – kezeli a Bíróság, folyamatosan leszállítja a védelmi szintet, aminek következtében „az eljárás egészének tisztességességére vonatkozó teszt korrozív kiterjesztésének” lehetünk tanúi.²⁵ Ennek jó példája az *Ibrahim és mások Egyesült Királyság elleni* ügyében született ítélet.²⁶ A kérelmezőktől, akiket a 2005-ös londoni robbantásokkal összefüggésben tartóztattak le, megtagadták a védőhöz való hozzáférést a rendőrségi „biztonsági interjúk” idejére. Arra hivatkozva, hogy a korábbi joggyakorlat tisztázásra szorul, az EJEB lényegében újrairta a *Salduz Törökország elleni* ügyében felállított tesztet, amely szerint azokban az esetekben, amikor a védőhöz való jog korlátozása „helyrehozhatatlan kárt” okoz, az eljárás mindenképpen tisztességtelennek minősül.²⁷ Ehelyett a többség olyan szempontrendszert dolgozott ki, amely lehetővé teszi a cselekmény üldözéséhez fűződő közérdek és a terhelt jogai közötti mérlegelést.²⁸ Ezzel nemcsak a védelmet csökkentette indokolás nélkül, hanem a saját maga számára felállított szabályt sem követte: „a jogbiztonság, előreláthatóság és a törvény előtti egyenlőség érdekében [a Bíróság] nem térhet el, alapos indok nélkül, a korábbi ügyekben lefektetett elvektől”.²⁹ Sajnálatos, hogy az eljárás egészének tisztességes voltára való hivatkozás átszivárog más 6. cikk alá tartozó részjogosítványok értelmezésére is, ami „a jogászok számára vészharangot kellene, hogy kondítsion”.³⁰

A LEGALITÁS KÖVETELMÉNYE

A jogállamiság valamennyi felfogása nélkülözhetetlen feltételként kezeli a legalitást.³¹ Bár a fulleri értelemben vett legalitás³² követelményei kifejezetten a jogkorlátozási klauzulával rendelkező jogok,³³ valamint az 5. cikk és a 7. cikk értelmezése során hangsúlyosak, a többi egyezményes jog alkalmazása során is jelentőségük van.³⁴ A legalitás mindenekelőtt azt jelenti, hogy a jogok gyakorlásába történő beavatkozásnak van valamiféle jogszabályi alapja a nemzeti jogban.³⁵ A jogszabályokkal szemben támasztott minőségi elvárások között az EJEB elsősorban azt várja el, hogy a jog „legyen összhangban a jogállamisággal”,³⁶ ugyanakkor továbbra sem egyértelmű,

hogy milyen konkrét követelmények vezethetők le ebből, túl az esetjogban kikristályosodott és önállóan is alkalmazott feltételeken. Nem minősül jognak az a szabály, amely nem hozzáférhető, nem előrelátható és nem kellő precizitással megfogalmazott, és amelyet illetően nincsenek megfelelő garanciák az önkényességgel szemben.³⁷ Ezen feltételek egyike sem merev elvárás, hiszen a Bíróság elfogadja, hogy bizonyos esetekben szükség lehet „megfelelő tanácsra” ahhoz, hogy valaki előre lássa cselekményeinek következményeit, továbbá, hogy az előreláthatóság és pontosság követelménye általánosságban véve kontextusfüggő, relatív: „a kérdéses jogszabály tartalma, a szabályozni kívánt terület, valamint a címzettek száma és státusza” mind mérlegelendő szempontok.³⁸ Az abszolút bizonyosság csupán kívánatos, hiszen a jognak képesnek kell lennie „lépést tartani a változó körülményekkel”.³⁹

A nemzetbiztonsági érdekekre alapozott jogkorlátozás esetében azonban mindkét fenti feltétel kiemelt jelentőségű, hiszen „a jogállamisággal lenne ellentétes, ha a végrehajtó hatalomnak korlátozások nélkül jogi diszkréció biztosítanának”.⁴⁰ A jogkorlátozásokhoz igazítottan lehatárolt diszkrécionális jogkör védi az egyént az önkényes jogalkalmazással szemben. Ezen sztenderd alkalmazása mára túlmutat a 8. cikk alá tartozó megfigyelési ügyeken: ugyanilyen elvárások érvényesülnek a szólásszabadság⁴¹, valamint az egyesülési⁴² és gyülekezési szabadság terén is.⁴³

A legalitás követelménye a szabadsághoz és biztonsághoz való jogot garantáló 5. cikk alkalmazásakor is hangsúlyosan érvényesül. Az 5. cikk – a 2., 3. és 4. cikkel együtt – „az egyén fizikai biztonságát védeni hivatott alapvető jogok első sorába” tartozik,⁴⁴ és az (1) bekezdésben szereplő „törvényben meghatározott eljárás” feltételezi, hogy a jogelvonásnak van anyagi és eljárásjogi alapja a belső jogban. A védett jog jellegét tekintve a Bíróság szigorúbb mércével mér az 5. cikk alkalmazásakor: a jogállamiság elvének „szigorú betartását” kívánja meg az önkényesség kizárása érdekében,⁴⁵ az önkényes szabadságelvonást sosem tekinti jogszerűnek.⁴⁶ Ugyanezt a cél szolgálja az arányosság követelménye: amennyiben bármilyen más, kevésbé jogkorlátozó intézkedéssel érvényesíthető a szóban forgó közérdek, kerülni kell a szabadságkorlátozást.⁴⁷ Az 5. cikk (3) és (4) bekezdésében foglalt jogok további garanciát jelentenek, a bírói felülvizsgálat követelménye kifejezetten a jogállamiság elvéből ered.⁴⁸

A szűkebb értelemben vett legalitás követelménye a visszaható hatályú büntetőjogi szabályok tilalmát jelenti. A Bíróság az Egyezmény 7. cikkében foglalt

tilalmat a jogállamiság lényeges elemének tekinti, amely „kiemelt helyet foglal el az Egyezmény védelmi rendszerében”.⁴⁹ A *nullum crimen / nulla poena* elve a 15. cikk értelmében nem derogálható; vagyis akár különleges állapot vagy háború esetén is alkalmazandó. A joggal kapcsolatos minőségi elvárások a 7. cikk alatt nem térnek el az Egyezmény más rendelkezéseivel összefüggésben felállított legalitáskövetelményektől, bár az előreláthatóság feltétele már többször nehéz feladat elé állította a Bíróságot. Az EJEB elfogadja, hogy a korábbi, általában nem demokratikus rezsimiek uralma alatt elkövetett jogsértések üldözéséhez nyomós társadalmi érdek fűződik, a 7. cikk garanciáit azonban ez nem gyengítheti. Megengedett ugyanakkor – különösen, ha a vizsgált cselekmény az élethez való jogot érintette –, hogy az utód jogállam bíróságai az elkövetéskor hatályos jogot értelmezzék és alkalmazzák, az Egyezmény garanciáinak betartása mellett.⁵⁰

A BÍRÓI GARANCIÁK

A jól működő, független és pártatlan bíróságok léte nemcsak a 6. cikk alkalmazásakor elengedhetetlen; a külső befolyástól mentesen működő bírói fórumok valamennyi Egyezményes jog érvényesüléséhez hozzájárulnak, hiszen „a bíróságokba vetett bizalom a jogállamiság garanciája”.⁵¹ Annak ellenére, hogy a bíróságok „küldetése alapvető egy jogállamiságon alapuló államban”,⁵² a tagállamok saját hatáskörben szabályozhatják a különböző hatalmi ágak működését, vagyis „a hatalommegosztás elve önmagában nem döntő”.⁵³ Az egyéni panaszokon alapuló jogvédelem korlátait tekintve továbbra is kétséges, hogy képes-e az EJEB a strukturális problémák kezelésére. E körben különösen a bírák kinevezése során tapasztalható eljárási problémák kívánták meg az Egyezmény újraértelmezését, illetve kreatívabb alkalmazását.

A *Guðmundur Andri Ástráðsson Izland elleni* ügyében a Bíróság elismerte, hogy „a törvény által létrehozott [...] bíróság” követelménye hangsúlyosan jelenik meg a bírák kinevezése kapcsán, mivel ez utóbbi eljárás hiányosságai kétségbe vonhatják a bírói testület függetlenségét és pártatlanságát.⁵⁴ Fontos azonban megjegyezni, hogy nem a kinevezési eljárás absztrakt vizsgálatáról van szó, az EJEB a következményeket mérlegeli döntése során, vagyis azt, hogy a kérelmező tisztességes eljáráshoz való joga sérült-e a nem megfelelő eljárásban kinevezett bíró részvétele miatt.⁵⁵ A jogállami érvekkel teletűzdelt ítélet elvi éllel jegyezte meg, hogy a törvényes bíróság követelménye önálló jogot képez a 6. cikk rendszerében, és háromlépcsős tesztet vázolt fel annak eldöntésére,

hogy a kinevezési eljárás szabálytalanságai megkérdőjelezik-e az adott bíróság törvényességét. Első lépésként azt kell vizsgálni, hogy a nemzeti jogot nyilvánvalóan megsértették-e; amennyiben igen, akkor második lépésként mérlegelni kell, hogy a szabálytalanságok a kinevezési eljárás lényeges szabályát érintették-e. Végül, harmadik lépésként arról kell dönteni, hogy a belső bírói fórumok megfelelően orvosolták-e a jogsértést.⁵⁶ A teszt kidolgozása során a Bíróság arra törekedett, hogy megtalálja az egyensúlyt a szubsidiaritás elve és a jogok hatékony érvényesülése között, fenntartva a 6. cikk autonóm értelmezését, valamint az EJEB jogosítványait az értelmezést illetően.⁵⁷ A Bíróság követte az izlandi ügyben lefektetett elveket egy friss lengyel ügyben is, amelyben az alkotmányjogi panasz vizsgálata során eljáró alkotmánybíró kinevezését sérelmezte a kérelmező.⁵⁸

JOGBIZTONSÁG

A jogszabályok hozzáférhetősége és kiszámíthatósága a jogbiztonság alapja, a stabil és konzisztens jogrendszer a jog tartalmával kapcsolatos legitim elvárásokat is védi. Az EJEB esetjogában a jogbiztonság elve „a jogállamiság egyik alapvető aspektusa”,⁵⁹ amely „az Egyezményt átszövő fő értékek közé tartozik”.⁶⁰ Az állandóság követelménye nemcsak a jogrendszerrel szemben támasztott követelmény, hanem a bírói gyakorlatra is vonatkozik: ha a nemzeti bíróságok által hozott ítéletek folyamatosan ellentmondanak egymásnak, az így keletkezett bizonytalanság erodálhatja az igazságszolgáltatásba vetett hitet. A tisztességes eljáráshoz való jog és a jogállamiság elve ezért beavatkozást tehet szükségessé.⁶¹

A jogbiztonság másik aspektusa az ítéletek véglegessége (*res iudicata*): a jogerős ítéleteket nem lehet olyan célból felülvizsgálni, hogy az alapügyben újabb bírói döntés szülessen; a felülvizsgálatra csak a bírói tévedések kijavítása vagy a jogellenes ítéletek kiküszöbölése érdekében van lehetőség.⁶² A jogbiztonság kizárja, hogy nem bírói szervek kétségbe vonjanak egy jogerős ítéletet, illetve azt, hogy hátráltassák egy jogerős ítélet végrehajtását. Ha ilyesmire kerülne sor, az sértené az Egyezmény 6. cikkét. A Bíróság szavaival élve: a jogerős ítéletek végrehajtásának szabotálása „a jogállamisággal összeegyeztethetetlen helyzetekhez vezethet”.⁶³ Noha a Bíróság elvileg kiemelt figyelmet fordít az ítéletek végrehajtására, a *Burmych és mások Ukrajna elleni* ügyében hozott ítélet megkérdőjelezi a testület feltétlen elköteleződését. 2017-ben – a korábbi joggyakorlatához képest példátlan módon – az EJEB 12.000 *prima facie* vizsgálatra érde-

mes kérelmet törölt a lajstromból, arra hivatkozva, hogy a függőben lévő ügyeket „felszívja [az *Ivanov*-ügyben hozott⁶⁴] *pilot judgment* végrehajtásának eljárása”, vagyis az *Ivanov*-ügyben előírt általános intézkedések a *Burmych*-ügy kérelmezői számára is jogorvoslatot jelent(het)nek.⁶⁵ A többségi álláspont szerint az Egyezmény 19. cikkével nem áll összhangban, hogy a Bíróság folyamatosan olyan repetitív egyéni kérelmekkel foglalkozzon, „amelyekben nincs több élő egyezményes probléma”, és amelyek „nem [járulnának hozzá] hasznosan vagy bármilyen értelmes módon az Egyezmény által nyújtott emberi jogi védelem erősítéséhez”.⁶⁶ A többségi ítélet a Miniszteri Bizottság és az EJEB közötti feladatmegosztásra hivatkozva hangsúlyozta, hogy az utóbbi feladata csupán a tagállam részéről szükséges intézkedések megjelölése, azok végrehajtását az előbbi ellenőrzi. A különvéleményt jegyző bírák úgy érveltek, részben jogállamisági szempontokra támaszkodva, hogy ezzel a megoldással gyakorlatilag megfosztották a kérelmezőket a jogorvoslatához való joguktól, illetve az igazságos elégtétel lehetőségétől.⁶⁷ Noha mindannyiuk kérelme megfelelt az egyéni panaszokkal szemben támasztott elfogadhatósági feltételeknek, a bírósági többség egyszerűen áttette az ügyeket a Miniszteri Bizottsághoz, amivel mind az előreláthatóság, mind a jogegyenlőség követelményének érvényesülését veszélyeztették. A Bíróság a jogállamiság részeként mindkettőt számonkéri a tagállamokon, a saját eljárását illetően azonban könnyedén túllépett ezen elvárásokon.

KÖVETKEZTÉSEK

A jogállamiság elve mára valóban fontos értelmezési alapelv a Bíróság esetjogában, elsősorban a formális és eljárásjogi garanciák hangsúlyosak a joggyakorlatban. A jogállamiság ugyanakkor nem önálló szten-derd a gyakorlatban: sem a jogvédelmi mechanizmus sajátosságai, sem a szubsidiaritás elve nem teszi lehetővé, hogy az legyen. Egyes részelemei, mint például a legalitás követelménye, erősen beépültek a joggyakorlatba. Ugyanakkor a jogállamiság általános sérelme – egyezményes jogi kapcsolat hiányában – továbbra sem peresíthető, annak ellenére, hogy számos jel utal arra, hogy a Bíróság igyekszik választ adni az egyéni panaszokban felvázolt strukturális problémákra. A jogállamiság elve ennek ellenére fontos mérce és emlékeztető a nemzeti hatóságok számára is: az Egyezményben foglalt jogok tiszteletben tartása csak jogállami keretek között valósulhat meg maradéktalanul.

VÉGJEGYZETEK

1. Robert SPANO: The Rule of Law as the Lodestar of the European Convention on Human Rights: The Strasbourg Court and the Independence of the Judiciary. *European Law Journal*, 2021, 1–17.
2. See also: Loukis G. LOUCAIDES, The Rule of Law and Human Rights with Special Reference to the Jurisprudence of the European Court of Human Rights (ECHR) in *The European Convention on Human Rights. Collected Essays*, Loukis G. LOUCAIDES, Leiden, Brill, 2007, 38–40.
3. Például *Lekić Szlovénia elleni* ügye, 36480/07. számú kérelem, a Bíróság 2018. december 11-én kelt ítélete, 94. bek.
4. Joseph RAZ: *The Authority of Law*, Oxford, Oxford University Press, 2009.
5. Tom BINGHAM: *The Rule of Law*, London, Penguin Books, 2011.
6. *Golder Egyesült Királyság elleni* ügye, 4451/70. számú kérelem, a Bíróság 1975. február 21-én kelt ítélete.
7. Lásd *Golder* (6. vj.) 34. bek.
8. Lásd *Golder* (6. vj.) 35. bek.
9. *Waite és Kennedy Németország elleni* ügye, 26083/94. számú kérelem, a Bíróság 1999. február 18-án kelt ítélete, 59. bek.
10. *Nait-Liman Svájc elleni* ügye, 51357/07. számú kérelem, a Bíróság 2018. március 15-én kelt.
11. Lásd *Nait-Liman* (10. vj.), 127. bek.
12. Lásd például: *Al-Adsani Egyesült Királyság elleni* ügye, 35763/97. számú kérelem, a Bíróság 2001. november 21-én kelt ítélete, 61. bek.
13. Lásd *Al-Adsani* (12. vj), Rozakis és Caffisch bírák különvéleménye, amelyhez csatlakozott Wildhaber, Costa, Cabral Barreto és Vajić bírósági tagok, 1. bek.
14. *El-Masri Macedónia volt Jugoszláv Köztársaság elleni* ügye, 39630/09. számú kérelem, a Bíróság 2012. december 13-án kelt ítélete, 192. bek.
15. *Ferrazzini Olaszország elleni* ügye, 44759/98. számú kérelem, a Bíróság 2001. július 12-én kelt ítélete.
16. *Maaouia Franciaország elleni* ügye, 39652/98. számú kérelem, a Bíróság 2000. október 5-én kelt ítélete.
17. Lásd *Ferrazzini* (15. vj.) 28. bek.
18. *Baka Magyarország elleni* ügye, 20261/12. számú kérelem, a Bíróság 2016. június 23-án kelt ítélete, 117. bek.
19. *Rotaru Románia elleni* ügye, 28341/95. számú kérelem, a Bíróság 2000. május 4-én kelt ítélete, 59. bek.
20. Tom BARKHUYSEN et. al.: Right to a Fair Trial in *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, eds. Pieter VAN DIJK – Fried VAN HOOF – Arjen VAN RIJN – Leo ZWAAK, Cambridge, Intersentia, 2018, 522–523.
21. *Kudła Lengyelország elleni* ügye, 30210/96. számú kérelem, a Bíróság 2000. október 26-án kelt ítélete, 148. bek. (26/10/2000), ECHR 2000-XI, 197, par. 148.
22. Mostanság – a prioritási rendszernek köszönhetően – nem ritka, hogy 8-10 év után születik döntés egy ügyben. Lásd például: *Ćwik Lengyelország elleni* ügye, 31454/10. számú kérelem, a Bíróság 2020. november 5-én kelt ítélete. A kérelmet 2010. május 13-án nyújtották be.
23. *Zimmermann és Steiner Svájc elleni* ügye, 8737/79. számú kérelem, a Bíróság 1983. július 13-án kelt ítélete.
24. *Syngayevskiy Oroszország elleni* ügye, 17628/03. számú kérelem, a Bíróság 2012. március 27-én kelt ítélete.
25. *Murtazaliev Oroszország elleni* ügye, 36658/05. számú kérelem, a Bíróság 2018. december 18-án kelt ítélete, Pinto de Albuquerque bíró különvéleménye, 71. bek.
26. *Ibrahim és mások Egyesült Királyság elleni* ügye, 50541/08. számú kérelem, a Bíróság 2016. szeptember 13-án kelt ítélete.
27. Lásd *Ibrahim* (26. vj.) Sajó és Laffranque bíró együttes külön- és részleges párhuzamos véleménye, 18. bek. Lásd még Ryan Goss: Out of Many, One? Strasbourg's *Ibrahim* Decision on Article 6, *Modern Law Review*, 2017, 1137–1163.
28. Lásd *Ibrahim* (26. vj.) 274. bek.
29. Christine Goodwin *Egyesült Királyság elleni* ügye, 28957/95. számú kérelem, a Bíróság 2002. július 11-én hozott ítélete, 74. bek.
30. Lásd *Murtazaliev* (25. vj.) Pinto de Albuquerque bíró különvéleménye, 71. bek.
31. Ebben a kontextusban a szakirodalomban előfordul olyan álláspont is, amely a legalitás elvét az Egyezmény 7. cikkében foglalt visszaható büntetőjogi szabályok tialmával azonosítja. Lásd például: William SCHABAS: *The European Convention on Human Rights. A Commentary*, Oxford, Oxford University Press, 2016, 328.
32. Lon FULLER: *The Morality of Law*, New Haven – London, Yale University Press, 1969, 33–41.
33. Az Egyezmény 8–11. cikkei és a 4. Kiegészítő Jegyzőkönyv 2. cikke.
34. Geranne LAUTENBACH: *The Concept of the Rule of Law and the European Court of Human Rights*, Oxford, Oxford University Press, 2013, 75.
35. Az esetjog alapján ez nem szűkíthető az írott jogra – *Sunday Times Egyesült Királyság elleni* ügye (no. 2), 13166/87. számú kérelem, a Bíróság 1991. november 26-án kelt ítélete, 49. bek.
36. Például: *James és Mások Egyesült Királyság elleni* ügye, 8793/79. számú kérelem, a Bíróság 1986. február 21-én kelt ítélete, 67. bek.
37. *Vistiņš és Perepjolkins Lettország elleni* ügye, 71243/01. számú kérelem, a Bíróság 2012. október 25-én kelt ítélete, 96. bek.

38. *Groppera Radio AG és mások Svájc elleni* ügye, 10890/84. számú kérelem, a Bíróság 1990. március 28-án kelt ítélete, 68. bek.
39. *Hashman és Harrup Egyesült Királyság elleni* ügye, 25594/94. számú kérelem, a Bíróság 1999. november 25-én kelt ítélete, 31. bek.
40. *Malone Egyesült Királyság elleni* ügye, 8691/79. számú kérelem, a Bíróság 1984. augusztus 2-án kelt ítélete, 68. bek.
41. *Sanoma Uitgevers B.V. Hollandia elleni* ügye, 38224/03. számú kérelem, a Bíróság 2010. szeptember 14-én kelt ítélete, 82. bek.
42. *Maestri Olaszország elleni* ügye, 39748/98. számú kérelem, a Bíróság 2004. február 17-én kelt ítélete, 30. bek.
43. *Navalnyy Oroszország elleni* ügye, 29580/12. számú kérelem, a Bíróság 2018. november 15-én kelt ítélete, 115. bek.
44. *McKay Egyesült Királyság elleni* ügye, 543/03. számú kérelem, a Bíróság 2006. október 3-án kelt ítélete, 30. bek.
45. *Buzadji Moldova elleni* ügye, 23755/07. számú kérelem, a Bíróság 2016. július 5-én kelt ítélete, 84. bek.
46. *Winterwerp Hollandia elleni* ügye, 6301/73. számú kérelem, a Bíróság 1979. október 24-én kelt ítélete, 39. bek.
47. *Saadi Egyesült Királyság elleni* ügye, 13229/03. számú kérelem, a Bíróság 2008. január 29-én kelt ítélete, 70. bek. Lásd még Cristoph GRABENWARTER: *European Convention on Human Rights. Commentary*, München, C.H. Beck, 2014, 70–72.
48. *Brogan és mások Egyesült Királyság elleni* ügye, 11209/84. számú kérelem, a Bíróság 1988. november 29-én kelt ítélete, 58. bek.
49. *Del Río Prada Spanyolország elleni* ügye, 42750/09. számú kérelem, a Bíróság 2013. október 21-én kelt ítélete, 77. bek.
50. *Kononov Lettország elleni* ügye, 36376/04. számú kérelem, a Bíróság 2010. május 17-én kelt ítélete, 241. bek.
51. *Ramos Nunes de Carvalho e Sá Portugália elleni* ügye, 55391/13. számú kérelem, a Bíróság 2018. november 6-án kelt ítélete, 196. bek.
52. *Morice Franciaország elleni* ügye, 29369/10. számú kérelem, a Bíróság 2015. április 23-án kelt ítélete, 132. bek.
53. *Pabla Ky Finnország elleni* ügye, 47221/99. számú kérelem, a Bíróság 2004. június 22-én kelt ítélete, 29. bek.
54. *Guðmundur Andri Ástráðsson Izland elleni* ügye, 26374/18. számú kérelem, a Bíróság 2020. december 1-jén kelt ítélete.
55. Lásd *Ástráðsson* (54. vj.) 210. bek.
56. Lásd *Ástráðsson* (54. vj.) 243–252. bek.
57. Lásd *Ástráðsson* (54. vj.) 249. bek.
58. *Xero Flore w Polsce sp. z. o.o. Lengyelország elleni* ügye, 4907/18. számú kérelem, a Bíróság 2021. május 5-én kelt ítélete.
59. *Sabri Güneş Törökország elleni* ügye, 27396/06. számú kérelem, a Bíróság 2012. június 29-én kelt ítélete, 42. bek.
60. *Nagy Béláné Magyarország elleni* ügye, 53080/13. számú kérelem, a Bíróság 2016. december 13-án kelt ítélete, 89. bek.
61. *Nejdet Şahin és Perihan Şahin Törökország elleni* ügye, 13279/05. számú kérelem, a Bíróság 2011. október 20-án kelt ítélete, 84. bek.
62. *Ryabykh Oroszország elleni* ügye, 52854/99. számú kérelem, a Bíróság 2003. július 24-én kelt ítélete, 52. bek.
63. *Hornsby Görögország elleni* ügye, 18357/91. számú kérelem, a Bíróság 1997. március 19-én kelt ítélete, 40. bek.
64. *Yuriy Nikolayevich Ivanov Ukrajna elleni* ügye, 40450/04. számú kérelem, a Bíróság 2009. október 15-én kelt ítélete.
65. *Burmych és mások Ukrajna elleni* ügye, 46852/13. számú kérelem, a Bíróság 2017. október 12-én kelt ítélete, 161. bek.
66. Lásd *Burmych* (65. vj.) 179. bek.
67. Lásd *Burmych* (65. vj.), Yudkivka, Sajó, Bianku, Karakaş, De Gaetano, Laffranque és Motoc bíró különvéleménye, 26–27. bek.